

ՀՍԽՅ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ԲԱԺՆԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ (1921-1922 թթ.)

1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի Հանրապետությունը խորհրդայնացվեց: Դեկտեմբերի 4-ին Երևան ժամանեց Հայաստանի Սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետության (ՀՍԽՀ) պետական իշխանության բարձրագույն մարմին հանդիսացող Հայաստանի հեղափոխական կոմիտեն (հեղկոմ): Վերջինս ձեռնամուխ եղավ նախկին՝ դաշնակցական կառավարության պետական իշխանության մարմինների լուծարմանը կամ վերածնունդը: 1920 թ. դեկտեմբերի 10-ին կազմավորվելով՝ ՀՍԽՀ արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսարիատը ժառանգություն ստացավ ՀՀ արտգործնախարարության անձնակազմը և կառուցվածքը: Արխիվային փաստաթղթերի համակողմանի քննությունից տեսնում ենք, որ խորհրդային իշխանությունները (հատկապես սկզբնական շրջանում) գրեթե ամբողջությամբ պահեցին ՀՀ արտգործնախարարությունից ստացած ժառանգությունը¹:

ՀՍԽՀ արտաքին գործերի ժողկոմատն իր գործունեությունն իրականացնում էր հյուպատոսական, քաղաքական, ընդհանուր և տեղեկատու բաժինների միջոցով: Վերջինը հայերեն փաստաթղթերում «տեղեկատու» անվան հետ զուգահեռ հանդես է գալիս նաև «ինֆորմացիոն» անունով:

Հայաստանի խորհրդայնացման շրջանում ՀՀ արտգործնախարարությունն ուներ տեղեկատու բաժին՝ Սուշեղ Արզումանյանի գլխավորությամբ: ՀՍԽՀ արտգործժողկոմատի կազմավորումից հետո մի շարք աշխատակիցների թվում խորհրդային իշխանություն-

¹ Մանրամասն տես Սուքիասյան Հ., ՀՀ արտգործնախարարության և ՀՍԽՀ արտգործժողկոմատի ժառանգության հարցի շուրջ, Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետ: Տարեգիրք Բ (պատմագիտական հանդես), Ե., 2010, էջ 219-225:

ներն այլ աշխատանքի տեղափոխեցին նաև Մ. Արզումանյանին¹: Տեղեկատու բաժնի վարիչի պաշտոնը մնաց թափուր: ՀԱԽՀ իշխանությունները գիտակցում էին տեղեկատու բաժնի կարևորությունը՝ հատկապես արտգործողկոմատի համար բազմաբնույթ տեղեկատվություններ, մամուլի տեսություններ պատրաստելու և կոմունիստական գաղափարների քարոզչության ասպարեզում:

Առանձնահատուկ նշանակություն տալով արևելյան երկրների և մասնավորապես Թուրքիայի մասին տեղեկատվության հավաքագրմանը՝ Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները կարևորեցին արտգործողկոմատի կազմում արևելյան բաժնի կազմակերպումը՝ հատկապես թուրքերի հետ կայանալիք կոնֆերանսին նախապատրաստվելու առումով: Դեռևս 1920 թ. դեկտեմբերի 23-ին պատրաստած «Ձեկուցում Խորհրդային Հայաստանի Արևելքի քաղաքականության մասին» փաստաթղթում Մովսես Պետրոսյանը² անդրադառնում էր Խորհրդային հանրապետությունների արևելյան քաղաքականության մեջ Խորհրդային Հայաստանի դերին և հիմնավորում ՀԱԽՀ արտգործողկոմատի կազմում արևելքի բաժնի ստեղծելու կարևորությունը³: Ի պատասխան Արարատյան նահանգի հեղկոմի վարչական բաժնի 1921 թ. հունվարի 3-ի պահանջի՝ հունվարի 5-ի արտգործողկոմատի պատասխան գրությանը կից ժողկոմատի աշխատակիցների ցանկում Մ. Պետրոսյանը հիշատակվում էր որպես արևելյան բաժնի վարիչ⁴: Բացի այդ վավերագրից, մեզ հանդիպած այլ փաստաթղթերում տեղեկություն չի հանդիպում

¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 37, ց. 1, գ. 11, թ. 18, ֆ. 114, ց. 1, գ. 30, թ. 2:

² Մ. Պետրոսյանը ՀՀ արտգործնախարարությունում աշխատանքի էր անցել 1920 թ. սեպտեմբերի 1-ին՝ որպես արտաքին գործերի նախարար Համազասպ Օհանջանյանի օգնական: Նա մասնագիտությամբ իրավաբան էր, իսկ կուսակցական պատկանելությամբ՝ դաշնակցական. ներկայացնում էր ՀՅԴ Բալկանների կենտրոնական կոմիտեն (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 122, թ. 95: «Ռանջբար Իրանի» (Թեհրան), 15 հոկտեմբերի 1921 թ., N 11):

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 16, թ. 3-6: Հմմտ. Խաչատրյան Կ. Հ., Հայ-ռուսական հարաբերությունները 1920-1922 թթ., Ե., 2007, էջ 112-113:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 40, թ. 5:

արտգործոժողկոմատի արևելյան բաժնի մասին: Ամենայն հավանականությամբ, դրա պատճառն այն է, որ շատ շուտ բաժինը վերանվանվել է տեղեկատու և արևելյան, իսկ այնուհետև՝ տեղեկատու բաժնի:

Մ. Պետրոսյանի կողմից պատրաստված «Նախագիծ Խ[որհրդային] Հայաստանի արտաքին գործերի կոմիսարիատի ինֆորմացիոն բաժնի ներքին կազմակերպության» խորագրով փաստաթղթի տակ վերջինիս հեղինակը ստորագրել է իբրև «Արտ[աքին] գործ[երի] կոմիսարիատի ինֆորմացիոն և արևելյան բաժնի վարիչ»¹: Ըստ նախագծի, բաժինն ունենալու էր երեք ենթաբաժին՝ ընդհանուր ինֆորմացիայի, արևելյան երկրների, արտասահմանյան հայ գաղութների: Ինչպես տեսնում ենք, վերջին երկու ենթաբաժիններն իրագործելու էին ժողկոմատի արևելյան բաժնին և ՀՀ արտգործնախարարության գաղութային բաժնին² վերապահված գործառույթները:

Սակայն ներկայացված նախագիծը կյանքի չկոչվեց, իսկ բաժինը սկսեց կոչվել պարզապես տեղեկատու (ինֆորմացիոն): 1921 թ. փետրվարյան ապստամբության ավարտից հետո կրկին մեջտեղ եկավ Մ. Պետրոսյանի պատրաստած տեղեկատու բաժնի նախագիծը: Այն որոշակի լրացումներից ու խմբագրումից հետո՝ 1922 թ. օգոստոսի 2-ին ՀԱԽՀ ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահ Ս. Լուկաշինի կողմից հաստատվեց իբրև ժողկոմխորհի տեղեկատու բաժնի կանոնադրություն³:

1921 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին մեզ հայտնի փաստաթղթերում բաժինը հիշատակվում է «տեղեկատու» անունով: Տեղեկատու բաժինն ամուր հիմքերի վրա դնելուն նպաստելու էր այն, որ 1921 թ. հունվարի 15-ին բաժնի վարիչի օգնական նշանակվեց

¹ Սույն տեղում, ց. 2, գ. 40, թ. 51-52 շրջ., 55, ֆ. 1022, ց. 3, գ. 317, թ. 1-2 շրջ.:

² ՀՀ կառավարության 1920 թ. օգոստոսի 27-ի որոշմամբ արտգործնախարարության կազմում ստեղծված այս բաժինը ՀԱԽՀ արտգործոժողկոմատի կազմավորումից հետո լուծարվեց:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 2, գ. 91, թ. 3-6 շրջ.:

կոմունիստ, Բաքվի հայալեզու «Կոմունիստ» թերթի խմբագրակազմի նախկին անդամ Գեղամ Անտելեայանը¹:

Հայաստանի հեղկոմի 1921 թ. փետրվարի 14-ի հրամանով լուսժողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանը համատեղության կարգով նշանակվել էր նաև արտաքին գործերի ժողկոմի պաշտոնակատար: Փետրվարի 17-ին Հայհեղկոմին ուղղված Ա. Հովհաննիսյանի գրությունից տեղեկանում ենք, որ փետրվարի 15-ի գիշերը ՀՍԽՀ արտակարգ հանձնաժողովի (չեկա) կողմից ձերբակալվել է ժողկոմատի «անփոխարինելի աշխատակից», տեղեկատու բաժնի վարիչ Մ. Պետրոսյանը: Ժողկոմը խնդրում էր պարզել ձերբակալման պատճառները և հնարավորության պարագայում միջոցներ ձեռք առնել՝ ազատ արձակելու ձերբակալվածին²: Հավանաբար վերջինս բանտից ազատվել է 1921 թ. փետրվարի 18-ին տեղի ունեցած իշխանափոխության արդյունքում: Այս վարկածը շատ հավանական է, եթե հաշվի առնենք այն իրողությունը, որ Մ. Պետրոսյանին այնուհետև տեսնում ենք Սիմոն Վրացյանի գլխավորած Հայրենիքի փրկության կոմիտեի արտգործնախարարությունում՝ որպես տեղեկատու բաժնի վարիչ³: Մ. Պետրոսյանն այստեղ պաշտոնավարել է մինչև մարտի 15-ը: Փետրվարյան ապստամբության պարտությունից հետո երևանում վերահաստատված ՀՍԽՀ արտգործժողկոմատի հաստիքացուցակներում նրա անունը բացակայում է: Բանն այն է, որ Մ. Պետրոսյանը Պարսկաստան էր անցել: Դաշնակցության վարած քաղաքական գծին համաձայն չլինելու պատճառաբանությամբ՝ նա 1921 թ. ամռանը հեռացավ կուսակցությունից⁴:

Նշենք, որ Հայրենիքի փրկության կոմիտեի իշխանության շրջանում ՀՍԽՀ արտգործժողկոմատի պաշտոնյաներից աշխատանքից ազատվեց միայն տեղեկատու բաժնի վարիչի օգնական

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 1, գ. 191, թ. 15, գ. 192, թ. 1-21:

² Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 113, ց. 3, գ. 4, թ. 37, ֆ. 114, ց. 1, գ. 7, թ. 69:

³ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 2, գ. 177, թ. 3 շրջ.:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 1, գ. 7, թ. 77: «Ուսման Իրանի» (Թեհրան), 27 օգոստոսի 1921 թ., N 6:

Գ. Անտելեայանը¹: Դա պայմանավորված էր նրա կուսակցական պատկանելությամբ: Հայրենիքի փրկության կոմիտեի նախագահ Ս. Վրացյանի՝ 1921 թ. փետրվարի 25-ի թիվ 6 հրահանգի համաձայն՝ պետական և հասարակական հիմնարկությունները պետք է պաշտոններից հեռացնեին բոլոր կոմունիստներին: Կարգադրության մեջ շեշտվում էր, որ այն չկատարողները կպատժվեն²: Կոմիտեին ենթակա հաստատությունները ձեռնամուխ էին լինում սեփական հիմնարկներում պաշտոնավարող կոմունիստների հաշվառմանը և աշխատանքից ազատմանը: Նման օրինակները բազում են:

Հակախորհրդային ապստամբության պարտությանը հաջորդած շրջանում՝ 1921 թ. մայիսին Գ. Անտելեայանը նշանակվեց տեղեկատու բաժնի վարիչ³: Վերջինս այդ պաշտոնում մնաց մինչև 1922 թ. հուլիսին արտգործժողկոմատի լուծարվելը, իսկ դրանից հետո նշանակվեց ժողկոմխորհի քաղաքական բաժնի վարիչ: 1921 թ. հուլիսին ժողկոմատում որպես բաժնի վարիչի օգնական աշխատանքի ընդունվեց Հարություն Թուրշյանը (1969 թ. հրատարակված «Սարդարապատի հերոսամարտը» հայտնի գրքի հեղինակը): Դեկտեմբերի սկզբին արտգործժողկոմ Ա. Սռայանի կարգադրությամբ նա ազատվեց զբաղեցրած պաշտոնից⁴: Նշենք, որ 1921 թ. հունիսի 22-ին ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի կողմից հաստատված արտգործժողկոմատի հաստիքացուցակի համաձայն՝ տեղեկատու բաժինն ունենալու էր բաժնի վարիչ և վերջինի օգնական, իսկ բաժնի գործավարությունն իրականացվելու էր ընդհանուր բաժնի միջոցով⁵:

Տեղեկատու բաժինը զբաղվում էր ինչպես արտգործժողկոմատի, այնպես էլ ՀՍԽՀ հեղկոմի, իսկ այնուհետև նաև ժողկոմխորհի համար բազմաբնույթ տեղեկագրեր, զեկուցագրեր, բյուլետեններ

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 7, թ. 77 և շրջ.:

² Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 37, ց. 1, գ. 12, թ. 15: «Ազատ Հայաստան», 26 փետրվարի 1921 թ., N 7:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 7, թ. 118:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 192, թ. 1-21, գ. 7, թ. 208-209, գ. 160, թ. 183:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 113, ց. 3, գ. 15, թ. 44, ֆ. 117, ց. 1, գ. 101, թ. 34, գ. 123, թ. 4:

պատրաստելու գործով: Այս ամենի կարևորությամբ պայմանավորված՝ արտգործժողկոմատի լուծարման շրջանում արդեն ժողկոմխորհի տեղեկատու բաժինը ստանձնեց ներքին օգտագործման համար բյուլետեններ, տեսություններ պատրաստելու գործը: Այս փաստաթղթերի որոշ մասի վրա հատուկ նշվում էր՝ «ժողովրդայնացումն արգելվում է»¹:

Արտգործժողկոմատի տեղեկատու բաժնի պատրաստած նյութերի հիմնական մասը (հատկապես 1921 թ. հունվարից մինչև փետրվարի 18-ը պատրաստված տեղեկանքները) նվիրված է Թուրքիային: Այս իրողությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ Խորհրդային Չայաստանի իշխանություններն ակտիվ կերպով պատրաստվում էին Մոսկվայում գումարվող կոնֆերանսին: Թուրքիայի մասին տեղեկատվություններ պատրաստելու գործը ղեկավարում էր փորձառու Ս. Պետրոսյանը: Այս շրջանում տեղեկատու բաժնի պատրաստած զեկույցներում քննության էին առնվում քեմալական Թուրքիայի ներքին կյանքի հարցերը՝ կառավարության և ժողովրդական զանգվածների փոխհարաբերությունները, Փոքր Ասիայում ու Արևմտյան Չայաստանում մեծ ծավալներ ընդունած թուրքական ազգայնականությանն առնչվող հարցերը, Կ. Պոլսի և Անկարայի թուրքական կառավարությունների փոխհարաբերությունները, Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովում տիրող իրավիճակը, այստեղ ներկայացված հոսանքների գործունեությունը: Անդրադարձ էր կատարվում նաև Ալեքսանդրապոլի և Դարաքիլիսայի շրջաններում թուրքերի կատարած բռնություններին, ջարդերին ու թալանին: Առանձնապես կարևոր ուշադրություն էր դարձվում Չայաստանի և կոմկուսի մասին թուրքական մամուլի հրապարակումներին, թարգմանաբար քաղվածքներ էին ներկայացվում թուրքական մամուլից²: Հետագայում ևս բաժնի պատրաստած զեկույցներում զգալի ծավալ էր կազմում Թուրքիայի մասին նյութը:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 114, ց. 2, գ. 81, թ. 136-145 շրջ., 149-180 շրջ., գ. 86, թ. 85-88 շրջ.:

² Տե՛ս նույն տեղում, ց. 1, գ. 225, թ. 1-13, 19-23, ց. 2, գ. 86, թ. 3-5 շրջ., 9-13 շրջ., ֆ. 1022, ց. 3, գ. 329, թ. 1-5 շրջ.:

Տեղեկատու բաժնի պատրաստած բյուլետեններում անդրադարձ էր կատարվում նաև եվրոպական երկրների ներքաղաքական վիճակին, նրանց արևելյան քաղաքականությանը, խորհրդային հասարակարգի և բուլշևիկյան կուսակցության նկատմամբ տարբեր պետություններում եղած վերաբերմունքին: Տեղեկատու բաժնի ուշադրությունից չեն վրիպել նաև գաղութահայությանն ու հայ քաղաքական կուսակցություններին առնչվող խնդիրները, Հայկական հարցի զարգացումները, Հայկական հարցին գաղութահայության վերաբերմունքը, կովկասյան վտարանդիական կազմակերպությունների փոխհարաբերությունները և բազում այլ հարցեր¹: Այս տեղեկատվությունները պատրաստվում էին ռուսական, եվրոպական և գաղութահայ մամուլի հիման վրա, որոնք ժողկոմատը ձեռք էր բերում տարբեր ճանապարհներով:

Տեղեկատու բաժինը տեղեկատվություններ, վերլուծություններ էր պատրաստում նաև Թիֆլիսում բնակվող Հովսեփ Պարսամյանի (Բարսամյան) միջոցով: Գ. Անտելեայանը 1921 թ. հունիսի 12-ին Հ. Պարսամյանին ուղղված գրության մեջ տեղեկացնում էր, որ նա համարվում է բաժնի արտահաստիքային աշխատակիցը, և առաջարկում որոշակի վարձատրության դիմաց զեկուցումներ պատրաստել Մերձավոր Արևելքի քաղաքական դրության, եվրոպական երկրներում տիրող իրավիճակի, եվրոպական պետությունների և ԱՄՆ-ի փոխհարաբերությունների մասին²: Պատրաստած տեսություններում Հ. Պարսամյանը մանրամասն անդրադարձել է մասնավորապես քեմալական Թուրքիայի՝ Անտանտի երկրների հետ համագործակցության խնդրին և հակախորհրդային քաղաքականությանը³:

Տեղեկատու բաժինը հարաբերություններ էր պահպանում կուսակցական և պետական կառույցների, հանրապետական և արտերկրի մամուլի օրգանների հետ, պատրաստի նյութեր ուղարկում

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 114, ց. 2, գ. 3, թ. 58-74, 89-96, գ. 40, թ. 48-49, գ. 81, թ. 1-133, գ. 84, թ. 43-46 շրջ., գ. 93, թ. 7-23 շրջ., գ. 192, թ. 14-29:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 91, թ. 12:

³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 27 և շրջ., գ. 86, թ. 129-138:

«խորհրդային Հայաստան» թերթին, ՀՍԽՂ ղեկավարների մասին կենսագրական տվյալներ ուղարկում արտերկրի մամուլում տպագրելու համար¹:

Արտգործժողովոմատի բաժինների գործառույթների մասին մեզ եզակի տեղեկություններ է տալիս անթվակիր, սակայն, բովանդակությունից դատելով, 1921 թ. ապրիլի երկրորդ կեսին կամ մայիսի սկզբին պատրաստված մի փաստաթուղթ²: Փաստաթղթի ստեղծման պատճառ կարող էր ծառայել Հայաստանի հեղկոմի կողմից բոլոր ժողովոմատներին ուղղված 1921 թ. ապրիլի 13-ի և 29-ի հանձնարարականները՝ զեկուցումներ պատրաստել կոմիսարիատների դրությամբ վերաբերյալ³:

Մյուս բաժինների թվում՝ փաստաթղթում կարևոր տեղեկություններ կան նաև տեղեկատու բաժնի վերաբերյալ: 1921 թ. գարնանը բաժնի առջև ծառացած խնդիրների առնչությամբ մասնավորապես նշվում էր. «մի կողմից արտաքին գործերի կոմիսարիատը բացարձակապես զրկված է վկայություններից այն մասին, թե ինչ է կատարվում այլ երկրներում և հայկական գաղութներում, իսկ մյուս կողմից այդ գաղութները, հայրենի երկրի մասին նորությունների ծարավ լինելով, սնվում են պատահական, եվրոպական մամուլի հաճախ սուտ տեղեկություններով»⁴: Ահա թե ինչու արտգործժողովոմատը, ներքին օգտագործման համար տեղեկանքներ պատրաստելուն զուգահեռ, 1921 թ. հունիսից ձեռնամուխ եղավ լայն սպառման համար բյուլետենների հրատարակմանը:

Պարբերականի ամբողջական անվանումն էր՝ «Հայաստանի սոցիալիստական խորհրդային հանրապետության արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսարիատի ինֆորմացիոն բաժնի բյուլետեն» (կրճատ՝ «Բյուլետեն»): Այն հրատարակվել է մինչև 1922 թ.

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 1, ց. 1, գ. 122, թ. 96, ֆ. 114, ց. 1, գ. 242, թ. 6, ֆ. 117, ց. 1, գ. 20, թ. 95: «խորհրդային Հայաստան», 10 սեպտեմբերի 1921 թ., N 169, 6 յունւարի 1922 թ., N 5:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 31, թ. 72-73:

³ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 113, ց. 3, գ. 15, թ. 5, 14:

⁴ Նույն տեղում, ֆ. 114, ց. 1, գ. 31, թ. 73:

մարտը և դադարեցվել արտգործողկոմատի լուծարման գործընթացում: Լույս է տեսել ընդամենը 10 համար: Պարբերականի խմբագիրը և հոդվածների հեղինակները չեն նշվում, սակայն կարելի է ենթադրել, որ այստեղ կարևոր գործ էր կատարում տեղեկատու բաժնի վարիչ Գ. Անտելեայանը: Օրինակ՝ «Բյուլետենի» 1921 թ. սեպտեմբերի 5-ի թիվ 5-6 միացյալ համարում տպագրված անստորագիր՝ արտերկրի հայկական մամուլի տեսությունը Գ. Անտելեայանի ստորագրությամբ վերահրատպրակված է «Խորհրդային Հայաստան» թերթի 1921 թ. սեպտեմբերի 10-ի համարում:

ՀՍԽՅ արտաքին գործերի ժողկոմատի տեղեկատու բաժնի «Բյուլետենին» նախկինում մանրամասն անդրադարձել ենք¹, ուստի այժմ ավելորդ ենք համարում խոսել պարբերականի մասին: Միայն նշենք, որ ՀՍԽՅ արտաքին քաղաքականությանն առնչվող խնդիրներին զուգահեռ, պարբերականում լուսաբանվում էին նաև արտգործողկոմատի գործառույթներին չվերաբերող տարբեր հարցեր՝ կարմիր բանակ, գյուղատնտեսություն, սոցիալական, կրթամշակութային կյանք և այլն: Պարբերականն իր մասնակցությունն էր բերում հանրապետությունում ծավալված հակադաշնակցական գաղափարաքարոզչական պայքարին:

Այսպիսով՝ արտգործողկոմատի տեղեկատու բաժինը զբաղվում էր ՀՍԽՅ իշխանությունների համար տեղեկանքներ, մամուլի տեսություններ պատրաստելով և սեփական պարբերականի հրատարակմամբ:

¹ Տե՛ս Սուքիասյան Հ. Կ., ՀՍԽՅ արտգործողկոմատի տեղեկատու բաժնի բյուլետենը (1921-1922 թթ.), «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2008, N 3, էջ 87-93: Սուքիասյան Հ., ՀՍԽՅ արտգործողկոմատի «Բյուլետենը» հակադաշնակցական գաղափարաքարոզչական պայքարում (1921-1922 թթ.), Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 2008, N 2, էջ 235-243:

**АМО СУКИАСЯН
ИИ НАН РА**

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОГО
ОТДЕЛА НАРКОМИНДЕЛА ССРА (1921-1922 ГГ.)**

РЕЗЮМЕ

В системе Народного комиссариата иностранных дел ССРА осуществляли деятельность следующие отделы: консульский, политический, общий, информационный. Путем сопоставления архивных документов в статье освещается деятельность информационного отдела наркоминдела. Отдел готовил справки, обзоры печати, издавал собственную периодику - "Бюллетень". В ней поднимались вопросы достижений и проблем Советской Армении в разных сферах, параллельно пропагандировалась идеология советской власти.